

Nevědeckost protekcionismu

Dan Šťastný, zdroj: liberální institut (<http://www.libinst.cz>)

Každý student ekonomie se dříve či později setká na stránkách učebnic se závěry, jejichž přijetí ho postaví do role "akademika" s názory, které údajně postrádají širší souvislosti. Takový student si potom nutně klade otázku, co je to jen za souvislosti, které způsobují, že je v reálném životě daný problém řešen diametrálně odlišně než by teorie nepovídala. Jistě, život není učebnice. Nicméně ti, kteří o "řešení" těchto problémů rozhodují, používají často argumenty, které tyto učebnice v úvahu berou a mnohdy je i zcela vyvrací. Tento prapodivný rozpor mezi teorií a její aplikací lze v obzvláště jasných konturách demonstrovat na příkladě přístupu k mezinárodnímu obchodu ve světě stále převládajícího protekcionismu. Přestože se i takové učebnice, kterým nečiní velké potíže ospravedlnit zásahy státu do tržní ekonomiky, vypořádávají s touto záležitostí relativně rychle, nepřestávají v politických diskusích dominovat názory, jejichž nesmyslnost by mohla nejednou být zřejmá snad i těm, kteří zmíněnými učebnicemi nikdy nelistovali a o ekonomii ani nezavadili.

Mezinárodní obchod: obchod jako každý jiný

Jedním z ústředních pojmů tohoto zamyšlení je *mezinárodní obchod*. Navzdory jeho doslovné interpretaci, která jakoby naznačovala "obchod mezi národy," používá se tento termín výhradně pro směnu probíhající mezi subjekty, které jsou pro tyto účely považovány různými právními normami za subjekty z rozdílných států (nikoliv národů!). Při zamyšlení se nad tímto vymezením by mělo být zřejmé, že o tom, co je a co není mezinárodním obchodem, mohou rozhodovat velmi jemné detaily. U fyzických osob tak kupříkladu záleží na zákonem stanoveném počtu dní v roce strávených v dané zemi, dle kterých se lidé dělí na rezidenty a nerezidenty. Obchod se sousedem z domu, jež zákon kvalifikuje jako nerezidenta, se tak stává obchodem mezinárodním. I tato skutečnost naznačuje, že v principu se obchod mezinárodní od jakéhokoliv jiného lišit prostě nemůže.

Jednou z nejasností, která s tím, co bylo řečeno, souvisí, a která často problematiku mezinárodního obchodu poněkud nešťastně zamlžuje, jsou strany, mezi nimiž ke směně v mezinárodním obchodě dochází. Jakýsi "makropohled," který byl zvolen při formulaci tzv. teorií mezinárodního obchodu, způsobil, že se dnes zcela běžně mluví např. o obchodu mezi Evropskou unií a Spojenými státy nebo mezi Českou republikou a Spolkovou republikou Německo. Jakkoliv lze tyto výroky interpretovat jako zjednodušující abstrakci, přesto vyvolávají u některých lidí mylný dojem, že mezi sebou obchodují státy, že ČR něco prodává SRN apod. Nemělo by se proto zapomínat na to, že za ekonomickými agregáty stojí firmy a lidé, tj. že např. pivovar (shodou okolností se sídlem na území ČR) prodává pivo velkoobchodu (náhodou se sídlem na území SRN).

Již při pohledu na instrumentarium užívané při hledání odpovědí na konkrétní otázky mezinárodního obchodu je evidentní, že se jedná o stejné nástroje, které standardní

ekonomická teorie používá pro modelování obecně. Z čistě technického hlediska je naprosto jedno, zda jsou k jednotlivým křivkám, které ekonomové používají, přiřazeny indexy *Země A* a *Země B*, či *Adam* a *Eva*. Vzhledem k ekonomické realitě však na tom, kdo preference a rozpočtová omezení skutečně má, záleží. Zatímco je relativně smysluplné aplikovat koncept obchodu na Adama s Evou, jeho aplikace na celé státy vyžaduje notnou dávku abstrakce a ignorance jedinečnosti každého individua a jeho procesu rozhodování. Zmíněná abstrakce od skutečných účastníků směny a přechod ke státům jako základním entitám předpokládá, že rozhodnutí o výrobě, spotřebě, exportu a importu nečiní jednotlivci, ale nějakým kolektivním způsobem celé státy.

Mezinárodní obchod je tedy především obchod jako každý jiný. V zásadě totiž není toto sousloví o nic smysluplnější než třeba absurdně znějící "mezisídlištní obchod" (směna mezi obyvateli různých sídlišť), "mezigenerační obchod" (směna mezi příslušníky rozdílných generací), či "obchod mezipohlavní" (směna mezi zástupci rozdílných pohlaví). Přidání adjektiva "mezinárodní" je tedy čistě popisné a v principu na konceptu směny jako důsledku dělby práce naprosto nic nemění.

Obchod = dobrovolná směna

Ačkoliv je termín *svobodný obchod* téměř výhradně používán ve spojení s mezinárodním obchodem, a to zkrátka proto, že se v tomto smyslu používat začal, je jeho principiální význam poněkud širší. Obecně řečeno, jakoukoliv oboustranně dobrovolnou směnu, které není v jejím průběhu a uskutečnění bráněno, lze označit za svobodný obchod.

Z této definice je tedy zřejmé, že je hrubou chybou, kterou činí naprosto rutinně mnozí nejen z populárních a politických, ale i profesionálních kruhů, automaticky ztotožňovat se svobodným obchodem jak různé formy regionální integrace, tak činnost mezinárodních organizací typu WTO. Svobodný obchod by, jak bylo výše naznačeno, označoval situaci, kdy daný stát žádným způsobem neomezuje svobodnou směnu mezi svými občany na jedné straně a cizinci na straně druhé (popř. do těchto směn alespoň nezasahuje více než do směn uskutečňovaných výhradně mezi jeho občany). K tomu by však bylo v praxi třeba v legislativě naopak škrtnat, tzn. mnohé zákony úplně zrušit. Ve srovnání s tím je třeba několikatisícstránkové dokumenty NAFTA a mnohaletá jednání GATT navzdory všem jejich proklamacím o svobodném obchodě označit za obchod státem *řízený*, který se dokonce někdy k ideálu svobodného obchodu ani neblíží!

K volnému obchodu není třeba žádného politického vyjednávání se zahraničím o minimálním odběru či maximálních dodávkách toho či onoho zboží, ani žádné koordinace ze strany nadnárodních politických organizací definujících, za jakých podmínek mohou (!) státy své hranice uzavírat. Přistoupení k politice svobodného obchodu je jednostranná záležitost. v žádném případě tak nemůže být mezi tuto politiku a třeba NAFTA dááno rovnítko, a to i navzdory faktu, že je *free-trade* v jejím názvu dokonce obsažen. *Řízený obchod* tohoto typu možná snižuje (popř. úplně ruší) celní sazby, které tak pečlivě sledují jeho propagátoři, nicméně je vzápětí nahrazuje opatřeními, která jsou svobodnému obchodu snad ještě vzdálenější. Nazývat toto "liberalizací mezinárodního obchodu" či dokonce rovnou "svobodným obchodem" by bylo stejně absurdní, jako nazývat nevinným člověkem zloděje, který přestal krást peněženky a začal vykrádat bankovní účty.

Bída protekcionismu

Ve svém původním významu označuje termín *proteccionismus* používání takových nástrojů státní intervence, jejichž účelem je tzv. ochrana domácího trhu (z anglického *protect*, odtud někdy používaný český ekvivalent *ochranářství*). K nim lze zařadit veškerá importní cla bez ohledu na jejich "krycí" označení (retorzní, antidumpingová atd.), množstevní omezení a dnes stále rostoucí skupinu tzv. technických překážek, podmiňujících uskutečnění směny splněním určitých podmínek vztahujících se k výrobku, popřípadě i k výrobcí. V neposlední řadě sem patří i obchodně-diplomatické aktivity státu, jejichž výsledkem mohou být třeba orwellovsky znějící tzv. *dobrovolná omezení exportu*.

Je ovšem důležité zahrnout do tohoto seznamu nejen opatření namířená *proti* uskutečnění směny (cla, kvóty atp., používáno téměř výhradně při importu), ale také ta, která jsou namířena *ve prospěch* uskutečnění určité směny (používáno naopak téměř výhradně při exportu). I tyto zásahy totiž, jak sami zastánci tohoto přístupu prohlašují, jsou způsobilé "chránit" a mnohdy doslova zachránit vybrané domácí subjekty před zahraniční konkurencí, a proto do agendy protekcionismu logicky spadat musí. Do této skupiny je nutno zařadit veškerou státní výpomoc exportérům, ať již ve formě "levných" úvěrů (ČEB), dotovaného pojištění (EGAP), dotovaných obchodních informací (CzechTrade), daňových zvýhodnění či u nás (zatím!) relativně vzácných přímých dotací výroby. Při snaze o důslednost je však nutno sem zahrnout i veškerá obchodní oddělení při zastupitelských úřadech, nemluvě o přímých nátlakových akcích (přirozeně označených jako "státní návštěva," nebo alespoň "mise") těch sebevědomějších vlád, jejichž výsledkem může být třeba závazek druhé země odebrat určité minimální množství toho či onoho zboží od "oblíbených" domácích producentů.

Z výše uvedeného vyplývá, že politika protekcionismu je ze své definice v rozporu se svobodným obchodem. Vzhledem k tomu, že se protekcionistické nástroje z obou výše zmíněných skupin stávají stále sofistikovanějšími, je jejich vazba na původní myšlenku "ochrany trhu" stále méně zřetelná. Bylo by proto možné odklonit se od původního vymezení protekcionismu a definovat ho poněkud šířeji: jako *veškerá opatření která jsou v rozporu se svobodným obchodem*. Přidržíme-li se však "mezinárodního" pojetí svobodného obchodu, pak tento termín označuje *veškeré zásahy státu do dobrovolné směny subjektů v mezinárodním měřítku*.

Zkusme si čistě teoreticky představit svět bez jakékoliv směny: spotřeba každého člověka se skládá výhradně ze zboží, na jehož výrobě se nikdo jiný nikterak nepodílel. Každý člověk tedy využívá a používá pouze produkty své vlastní práce a svých vlastních výrobních faktorů. Z toho je zřejmé, že ve světě, ve kterém neexistuje směna, není místo ani pro dělbu práce.

Jak dobrovolná směna, tak dobrovolná dělba práce jsou projevy záměrného lidského chování, díky němuž se lidem daří lépe a snadněji uspokojovat své potřeby. Děje se tak zejména v důsledku přirozené nerovnosti lidí ve schopnostech provádět různé činnosti a v důsledku nerovnoměrného rozložení přírodních produkčních podmínek. Lidé by v případě, že by toto neplatilo, nikdy k dělbě práce ani směně nepřistoupili a svět by potom nutně vypadal tak, jak jsme si ho výše pokoušeli představit.

Vzhledem k tomu, že způsoby, kterými dochází k uspokojování neomezených lidských potřeb pomocí omezených (vzácných) zdrojů, byly tradičně jedním z předmětů zájmu ekonomické vědy, byla otázka dělby práce a směny často jejím ústředním tématem. K jejich objasnění používá dnešní ekonomie teorii komparativních výhod, teorii, jejíž pomocí lze vyvrátit mnohé z argumentů proti svobodnému obchodu, i když se tak bohužel jen málokdy v populárních diskusích děje.

Logika komparativních výhod

Ať již tomu bylo jakkoliv, je teorie komparativních výhod známa již téměř dvě stovky let. Ani po tak dlouhé době však není naprostou většinou lidí pochopena, nebo alespoň přijímána, čehož důkazem je vlastně samotné přežívání protekcionismu. Stále se vedou nikdy nekončící diskuse plné mýtů z minulých století, které tuto teorii ve snaze ospravedlnit výjimečnost mezinárodního obchodu (a odtud zásahy států do něj) prostě zcela ignorují.

Ač často mimo akademické kruhy nepochopená a nepřijatá, představuje i tak teorie komparativních výhod jeden z pilířů soudobé ekonomie. Při výkladu komparativních výhod se tedy často opomíjí zmínit, že se jedná o obecný princip dělby práce bez ohledu na to, zda jejími účastníky jsou tatínek a maminka, nebo (makroekonomicky řečeno!) dva různé kontinenty. Je to princip, který vysvětluje, proč k dělbě práce dochází nejen tam, kde každý z jejích účastníků je z hlediska produktivity práce v některé z činností lepší (tj. produktivnější) než všichni ostatní, ale (a to je velmi důležité a o tom to celé je) i tam, kde tomu tak není.

Svoboda a dělba práce

Dělba práce a z ní vyplývající následná směna jsou produktem racionálního chování člověka, který správně rozpoznal, že pracovní specializace (vzhledem k různým produkčním schopnostem jednotlivých lidí) a směna (vzhledem k různým hodnotovým preferencím jednotlivých lidí) hrají ve zmíněném procesu uspokojování lidských potřeb nezastupitelnou roli.

Dobrovolná dělba práce a dobrovolná směna tak spolu zajišťují maximálně možný blahobyt z pohledu jednotlivce. Cokoliv, co klade jakékoliv překážky těmto formám lidské spolupráce, musí potom obecně působit *proti* zvyšování blahobytu zúčastněných stran (viz LF leden 1999).

Předcházející teze byla vyvozena bez ohledu na geografickou polohu subjektů dělby práce a směny. Při dělbě práce či směně subjektů uvnitř jednoho státního území bychom jak mezi odborníky, tak mezi veřejností relativně neúspěšně hledali zastánce omezování takovéto spolupráce. Lidé nepotřebují znát ani princip komparativních výhod, ani žádná jiná teoretická vysvětlení k tomu, aby věděli, že je lepší, když housky peče pekař a šaty šije švadlena, než kdyby si každý měl péct housky a šít šaty sám.

Situace se ovšem významně změní, má-li dojít ke směně mezi subjekty z různých států. v ten moment přispěchají na pomoc mnozí "odborníci" (často se nazývají ekonomy) s různými grafy, rovnicemi, regresemi a dalšími vymoženostmi "moderní ekonomické vědy", aby vysvětlili, za jakých podmínek tento princip dobrovolné spolupráce platí. A tak kromě

tradičních a primitivních mýtů, se kterými se vypořádali již klasikové, ale které jsou používány dodnes, se arsenál zastánců protekcionismu rozrostl o fundované koncepty nedospělého odvětví či optimálního celního tarifu. Dozvídáme se tak, že *za určitých okolností* může být pro pekaře výhodnější si šaty ušít sám (popř. si nechat kooperaci se švadlenou zakázat!). Kupříkladu to údajně platí:

- má-li soused pocit, že je pekařovou povinností kupovat šaty od něho - argument nezaměstnanosti,
- prodal-li pekař v určitém období málo housek - argument vyrovnané obchodní bilance,
- odmítá-li tvrdohlavě švadlena housky od pekaře kupovat - princip reciprocity,
- nabízela-li by švadlena šaty pekaři pod výrobní cenou nebo dokonce zadarmo! - obavy z dumpingu,
- když to ještě neumí a chce se to naučit (popř. jeho soused se to chce naučit) - argument nedospělého odvětví, a konečně třeba
- jsou-li šaty považovány za strategické zboží - požadavek soběstačnosti.

Je-li teze o svobodné dělbě práce a svobodné směně prezentovaná v této kapitole správná, musí platit bez výhrad. Jen těžko si lze totiž přestavit, že přítomnost hraničních patníků a celníků mezi kooperujícími subjekty by mohla tento koncept měnit. *I na mezinárodní úrovni tak musí platit, že zásahy do svobodné směny (tedy zde do mezinárodního obchodu) musí nutně a vždy působit v neprospěch blahobytu těch, kteří se jí účastní.*